

Шагаа кожууннарда

УЛУГ-ХЕМГЕ ЧЕЛЕР-ОЙЛАП, КОЖАМЫКТАП...

Көк-Тайганың эдээнде Хөтпе-Бажы деп черде кыштагга Торгалыг сумузунуң «Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг» губернатор төлөвилелдин 2018 чылдың киржикчилери Владимир, Венера Түлүштер Улуг-Хем кожууннуң аныяк малчыннарын хүлээп ап, Шагаа бүдүүзүндө байырлал эрттирген.

Кыштагже чоокшулап кээривиске, оон девискээринде национал идик-хептиг аныяк малчыннар көстүп келди. Улуг-Хем кожууннуң культура адырының ажилдакчылары солун оюн-тоглааны организа-стаар дээш, тыва хөгжүмнү салып турда, кыштагжылар чыскаалыпты. Кожууннуң чагырга даргазының оралакчызы Болат Ховалыг, Торгалыг сумузунуң чагырга даргазы Эрес Санчы, Тываның Аныяк малчыннар эвилелиниң даргазы Нэлла Соян кыштагжыларга байыр чедирген.

Ээтпек мыйыстыг кошкар чүктөп...

Бо чылын өөрлерин хүлээп ап турар аалдың ээлери, Түлүштерниң өг-бүлөзи беш ажы-төлдүг. Кыштагжылар төлөвилелдин дараазында киржикчилерге 200 төрүүр хойну дамчыдарынга бөлөн. Ада-иези чонун хүндүлөп турда, улуг оолдары мал-маганының бажын дозуп, оон бичези кажаада хураганнарга сиген каап берип, кызы хеймерин карак-

тап турар.

Аныяк малчыннар аалчылар-биле чо-лукшулга езулалын кылган соонда, тыва улустуң самы «Челер-ойну» күүседип, ыры-шоорлуг оюн-тоглааны ажиткан. Мен база олар-биле самнай кааптым. Улусчу сам аныяк малчыннарның хей-аъдын көдүрүп, тиелелгеже чүткүлүн улам-на күштелдирген. Экер-эрес эрлер 50 кил кошкарны көдүреринге, аът шалбалаа-рынга, хендирбе сый шаварынга күжүн шенешкен. Кошкарны эктинге чүктөп алгаш, каш катап дис кырынга олуруп-турарын аарыкчылар шыңгыы хынап, санап шаг болдулар. Ээтпек мыйыстыг, доктаамал тепкиленип турар кошкарны эгин кырынга чүктээри безин анаа эвес херек. 2016 чылдың мөгө-шыырак кыш-тагжылары Айдың Сэнди биле Шолбан Шыгжаа кошкарны эң хей катап көдүргөш, бирги черни үлөшкен. Хендирбе сый ша-варынга Май Сундуй шылгараан.

Венера аалчыларын боорзак, хуу-жуур, манчы, ак чем аймаа-биле делгээн ширээзинче чалап, изиг сүттүг шайы-биле хүндүледи. Одагга хайындырган сүттүг шай биле мүннүң чаагай амданын кижиге-даа деңнеп шыдават.

Даглар бүргээн кыштагда

«Хөтпе-Бажы – төөгүлүг чер. Кыштаг-дан Танды-Уулааның сыннары көстүп тур. Оон эдээнге, ырак эвес черге бөмбүрзекте билдингир, чаңгыс-даа аштырышкын чокка дайылдажып чораан улуг полковод-чу Сүбедей маадыр төрүттүнген» – деп, Торгалыг сумузунуң чагырга даргазы Эрес Санчы солун төөгүнү чугаалады.

Агаар-бойдус база аныяк малчын-нарже эз көрнүп, чылыг хүннү сөңнээн. Даглар бүргээн, төөгүлүг черде, кыш-тагга тыва ырылар, аялгалар куттулуп, ойнакчыларның каткызы чаңгыланып турган. Команда аайы-биле 2017-2019 чылдың кыштагжыларының чыын-

(Уланчызы 3-кү арында). ➡

Шагаа-2020

ДӨГЭЭ ДАГДА ТӨРЕ САҢЫ

Бо чаңчылды 2009 чылда Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол баштаан эр кижилер эң-не баштай эрттиргеннер. Оон бээр-ле Дөгээ даанга саң салырын чон «Төре саңы» деп адай берген. Бо ёзулалга киржири-биле республиканың кожууннарындан, сумуларындан, харын-даа мырыңай Россияның өске регионнарындан кижилер кээп турар.

Ак Күске чылдың Шагаа бүдүүзүнүн эртенинде даң бажында караңгыда Дөгээ дагның баарын өрү саң салыр черже шуушкан кижилер хей.

Республикага билдингир кижилерниң бирээзи, стюардессалап ажилдап чораан Наталья Хомушуга ужуражы бердивис.

– Мээң эжим Хакас Республиканың улустуң артисти Людмила Александровна Арыштаева тыва Шагааны көрүксээш, ал-бан-биле Кызылга келгени бо-дур – деп, Наталья Балгановна чугаалаарга:

– Тыва улус Шагааны канчаар эртти-рерин шагда-ла дыка сонургап чораан мен – деп, Людмила Александровна эжинге улажы берди. – Дөгээ дагның бединге саң салырын көөр дээримге, ынаар херээжен кижилер барбас чаңчыл бар чүве ышкажыл. Ынчалза-даа сыгыр даң бажында, бедик дагга, ак Күске чылды уткааным меңээ чаа чогаадыкчы чедиш-киннерни сөңнээр боор.

– Ам-даа шыдаш, оглум – дээн үн дыңнааш, оон уунче көре бээримге, элээ-ди оол биле ачазы мээң үстүмде үнүп бар чорлар. Адашкылар-биле чугаалажыр дээш, оларның соон ызырты «саң салыр-же» үнүп келдим.

– Мээң оглум Мерген Күске чылдыг, 2020 чылда он ийи харлаар, чылы кирер. Бодунуң чылын оглум Дөгээ дагның бе-динге уткуп алзын, сүлде-сүзүү бедик болзун дээш, бээр үнүп келдивис – деп, Айдың Ооржак чугаалады.

Тываның Баштыңы чон-биле менди-лежип, амыр-менди солушкаш:

– Чыл санаашкынын баштаан Күске чылы келгени-биле үениң ээлчеглиг база бир эргилдези эгелээн. Бистер ол чаа эргилдеже кирип, Күске чылын уткуп ап тура, эрткен үеже хая көрнүп, чүнү кылганывысты түңнөп, сайгарып, келир үеде чүнү кылырывысты бодап, мурнууска чаа сорулгаларны салып турарывыс ол-дур – деп чугаалады. – Бо даң бажында Кызыл хоорайның, кожууннарның, сумуларның саңнарын база кыпсып үндүрер. Оран-тандывыска мөгөйп, чалбарып, оон кежикти дилеп алылыңар.

Шагаа бүдүүзү, саң салыры, чолук-шууру деп улусчу ёзу-чаңчылдар дугай-ында чыылган чон-биле Шолбан Кара-оол чугаалажып, аныктарга айтырылгарны салып, харыларны дыңнап, чамдыкта-рынга тайылбыры берген.

– Саң салырының ёзулалыга киржи-ри-биле бистиң хоочуннарывыс болгаш өске регионнардан аалчылар Дөгээ дагда келген. Тываның эң ат-алдарлыг кижилериниң бирээзи, тываларның ара-зындан хостуг хүрешке баштайгы спорт мастери, эртемден башкы Өргелээр Чувурекович Ондар бистиң аравыста тур – деп, Шолбан Кара-оол чонга дыңнаткаш, аңаа сөстү берген.

(Уланчызы 2-ги арында). ➡

ДӨГЭЭ ДАГДА ТӨРӨ САҢЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Шагаа байырлалы, Күске чылы-биле Өргөлээр Ондар чыылганнарга байырны чедиргеш, аас-кежикти, каң кадыкшылды, ажил-ишке чедишкinnerни, аталдарны, акша-төгерикти кижилерүзүңгө күззэн.

Тывада Шагаа байырлалыңа өске черлерден келген аалчылар республиканың бүгү чонунга ажил-ишке, амыдыралга чедишкinnerни күзеп, байырны чедиргеннер. Чылыг сестер, чаагай күззешкinner дээш Шолбан Кара-оол Красноярск, Екате-

Шолбан Кара-оол үениң чаа эргилдезиниң, Күске чылының саңын дээрже чалбышталдыр кыпсып үндүрүп, ону ак чеминиң дээжизи-биле чемгерген.

Дөгээ дагның бедиинге кывыскан саңның дээрже бедидир чалбышталдыр хып үнгени, харның бысканнап чаап турары акорукту оштаан оран-таңдының онзагай эки демдээ-дир деп, Камбы-лама Лодой башкы тайылбырлаан.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

Даян ДАНСЮРЮННУҢ тырттырган чуруктары.

ринбург, Москва, Абакан дээш өске-даа хоорайлардан келген аалчыларга өөрүп четтиргенин Тываның чонунуң мурнундан илереткен.

От бурганның дугайында чыылган чонга Джампел Лодой башкы тайылбырлаан соонда, Таңды кежииниң номун ламалар номчааннар. Күскениң ынак чеми тарааны номчулга үезинде лама башкылар болгаш кижилер черге, оран-таңдыга өргүп олурганнар.

Ном номчулгазы доозулган, оран-таңдыдан кежик дилээриниң ёзулалы эрткен соонда, Тываның Баштыңы

УЛУГ-ХЕМГЕ ЧЕЛЕР-ОЙЛАП, КОЖАМЫКТАП...

Владимир, Венера Түлүштерниң өг-бүлөзү.

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

ды командазы тиилеп үнген. Оларның шаңналы – ирт. Аныяк малчыннарның аразында бот-боттарын билишпестери база бар. Олар байырлалда чоок таныжып ап, арга-сүме, санал-оналдары-биле солчур аргалык болган. Келир чылын Шагаа байырлалын «Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг» губернатор төлөвилелдин 2017 чылдың киржикчилери эрттирерин хүлээнип алды. Бо чылын төлөвилелдин баштайгылары деткиччилер болган.

Шалганнарның ак чеми

Эрткен чылын аныяк малчыннарның баштайгы Шагаа байырлалы Ийи-Тал сумузунун Барык хемниң кыдында Куу-Даг эдээнде Таймир биле Айдыс-

маа Шалганнарның кыштаанга эрткен. 2017 чылда аныяк малчыннар Ийи-Тал суурдан «Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг» губернатор төлөвилелдин киржикчилери болган. Ийи чүс хойнуң орнунга олар 20 инекти алган.

“2019 чылда чээрби инекти төлөвилелдин дараазында киржикчилеринге хүлээдиптеривиске, боттарывыста 40 баш мал арты. Бо хүнде ийи инээвис төрүпкөн. Эрткен чылын инектеривисти тарып-боозаткан бис. Чүгө дизе, симменталь ук-саалыг инектер сүткүр болгаш өг-бүлөвистиң эгелеп алган ажылынга ажыктыг болур. Саанчы угбам Федосья Тюлюшова-биле тыва ак чеми: сүт, өреме, ээжегей, быштак, тыва йогурт, шиме, изюм, курага холаан ээжегейни бажында кылып турар бис. Ачам

сүт фермазынга инек кадарып, авам улуг саанчылап чораан. Бичии турумда, ада-ием “бурганнаан”. Бодум Чаа-Хөл кожууннуң Ак-Туругдан мен. Чогум инек саап билбес келин чеде берген мен. Кунчуумнуң инектерин саап, чашкы үемде фермага ойнап турганымны сактып, ындындан сонуургалым откуп келген. Кажан губернатор төлөвилелин чарлаптарга, аңаа киришкеш, чээрби инекти алга-

нывыс бо. Бир катап инектерим саап алгаш: “Мынча хей сүттү канчаар кижини боор мен” деп боданып олурган мен. Чаа тырткан өремни Ийи-Талда аграр школа-интернадының башкыларынга садып чеде бээримге, дораан садып алган. Сүт-саан үезинде өреме, ээжегейни элээн кылыпкаш, Шагаан-Арыгга апаарымга, дораан арыдыпкан. Доктаамал садып алыкчыларым мени манап турар апарган. Кышкы үеде безин долгап, садарын дилеп кээр” – деп, ол чугаалады.

Баштайгы

кыштаглаашкыны хүр

Буян Калбак-кыс биле Саида Кенден – 2019 чылдың кыштагжылары. Олар 100 хой, 100 ангор өшкүнү алган. Арысканның аныяк малчыннарының кыштаа Кожай деп черде. Мал чемин четчир кылдыр белеткеп алганы-биле баштайгы кыштаглаашкыны эки эртип турар. Хүүле хемниң эриинге чайлаг тудуп алыры-биле черин шыйдырып, хүн батареяларын боттарының күжү-биле садып алган. Хойлары март айда, өшкүлери апрель айда төрүүр. “Өшкү хойга бодаарга доңуучал, чылыг чер дилээр. Ынчангаш өшкүлөр чылыг үеде төрүүр кылдыр кошкарларны салып, эдериштирген бис. Ийистей бээр суг болза, доруккуже чедир эмискиктээр, сизген чиртир... Сизген белеткээр ийи трактор, чүк болгаш ажил-херек кылыр чиик автомашинавыс бар. Кожууннуң аныяк малчыннарын чыгган солун байырлалда бир дугаар киржип келдивис. Уругларывыс база эдериш алдывыс. Каш чыл болгаш 2019 чылдың кыштагжылары Шагаа байырлалын эртти-

рер бис” – дээш, Саида бир хар ажып турар оглу Чимит-Доржуга хураган кежи тыва тонун кедирип, мөөрейлерге киржири-биле үнүптү.

Аныяк малчыннар эвилели

Тываның Аныяк малчыннарының эвилели Президентинин грантылар фондузундан деткимче алыр мөөрейниң ийи чыл улаштыр тиликчилери болган. Төлөвилелдин удуртукчузу Нэлла Соян “Аныяк

көшкүн кижиниң школазының” чорудуу-биле кыштагжыларга федералдыг деткимчениң ачызында бо чылын кылып чорудар ажылды таныштырды: “Бир улуг хемчеглеривистиң бирээзи – аныяк малчыннарның регионнар (Алтай, Хакасия) аразының II шуулганы. Аныяк малчыннарның уран талантызын көргүзери-биле “Найралдың кежээзи” мөөрейни, спартакиаданы, өөредиглиг мастер-класстарны эрттирип, малчыннарның сесерлиинге өзүмнөр тарыыр бис. Оон аңгыда, национал чем-

нер белеткээриниң дугайында улуг эвес номчугашты парлап үндүрери дээш, еске-даа хемчеглер көрдүнгөн”. Кыштагжылар сонуургалын илередип, саналоналдарын социал четкиде бөлүүнче бижириң дугурушкан. Аныяк малчыннар Шагааны байырлаан соонда, Күске чылын аалынга уткуп, биезги чымыштыг ажылынче шымнып кириптер дээш чаныпканнар.

Озерченма ХОВАЛЫГ.
Авторнуң тырттырган чуруктары.

ӨВҮРГЕ АЪТ ЧАРЫШТЫРЫП, ШАЛБАДАП...

Чаа-Суурнуң девискээринде Кызыл-Хая баарында улуг назылыг өгбө Валентина Монгуштуң аалынга малчыннар Шагааны байырлап эрттиргеннер.

Аалчыларны уткуп, ыры-шоорун бараалгадып, тыва оюннарга мөөрейлешкен тиликчилерге малчынның уруг-дарыы белек-

терни сөңнээн. База Чаа-Суур сумузунуң чагырга даргазы Бадырсан Монгуш, көдээ Культура бажыңының, ном саңының ажыл-

дакчылары деткип, үлүг-хуузуң киригеннер.

Өвүр кожууннуң баштыңының оралакчызы Анай-Хаак Лопсан-Серен баштаан удуртукчулар малчыннарга байыр чедирип, 78 харлыг Валентина Натпит-ооловна биле 85 харлыг Хаямаа Биче-ооловна-биле чолукшуп, ак кадарыны сунганнар.

Чаа-сууржуларның мал-маганга ынаа, коданда чылгы малдың хөйүнден-не көскү болду. Аът чарыштылары, шалбадаары эр, кыс, улуг-биче-даа кижилерниң

сонуургаар оюну бо. Малчыннарның кышты хүр-менди эртип турарын, шээр малы бичиилп төрүп эгелээнин, аразында сагыш салчып чугаалажып турганнар. Чаа-Суур сумузунуң көдээ ишчилеринге Шагаа байырла-

лында Өвүр кожууннуң удуртукчулары хүндүлел бижиктерни, белек-селектерни тывыскан. Кызыл-Хаяга малчыннар ойнап-хөглөп алгаш, аал-оранынче далажып, аъттаныпканнар.

Бистиң корр.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың

Баштыңының Хүндүлел бижии-
биле шаңнаарының дугайында

Хей чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш
Тыва Республиканың Баштыңының
Хүндүлел бижии-биле шаңнаары болза:

Ирина Николаевна Алышеваны –
Шагаан-Арыг хоорайның «Водоканал»
муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгезинин
абонент килдизинин кассири;

Татьяна Дмитриевна Бутенкону –
Шагаан-Арыг хоорайның «Водоканал»
муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгезинин
канализация участогунун 3-кү разрядтын
машинизи;

**Найдан-оол Анатольевич Бюр-
бюжалты** – Кызыл хоорайның «Чаа-
гайжыдылга» муниципалдыг унитарлыг
бүдүрүлгезинин бок сөөртүр маши-
назының чолаачызы;

**Светлана Дамдын-ооловна Куулар-
ны** – Кызыл хоорайның «Чаагайжыдылга»
муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгезинин
шөлдер, сесерликтер девискээрлеринин
аштакчызы;

Андрей Доржуевич Серен-Хууракты
– Кызыл хоорайның «Чаагайжыдылга» му-
ниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгезинин ЗИЛ-
130 автовышказының машинист-чолаачызы;

Нина Опей-ооловна Самбууну
– «Тыва Республиканың арга-арыг кам-
галалының төвү» – «Рослесозащита»
федералдыг бюджет албан черинин сал-
бырының кол бухгалтери;

**Кара-Кыс Кымзат-ооловна Салчак-
ты** – күш-ажылдың хоочуну;

Ананий Степанович Степановту –
күш-ажылдың хоочуну;

Мария Бадыргыевна Хомушкуну –
Кызыл хоорайның «Чаагайжыдылга» му-
ниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгезинин хоо-
райда быжыглааны девискээр участогунун
арыг турарын харыылаар аштакчызы.

Үре-түнелдиг кады ажилдажыл-
газы дээш **Тыва Республиканың
Баштыңының Хүндүлел бижии-биле**
шаңнаары болза:

**Георгий Ренгольдович Змановский-
ни** – «Красноярский В.П. Астафьев
аттыг күрүнениң башкы университети»
дээди өөредилгениң федералдыг күрүне
бюджет өөредилге албан черинин полито-
логия болгаш эрге-хоойлу кафедрасының
доценти, политиктиг эртемнеринин
кандидады;

Игорь Владимирович Шеинни –
«Группа СБС» кызыгаарлаттыг хары-
салгалыг ниитилелдин директору, биоло-
гия эртемнеринин кандидаты, ресторанный
критики.

**Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ**

Кызыл хоорай

2020 чылдың февраль 17 № 34

**Тыва Республиканың күрүне
шаңналдары-биле шаңнаарының
дугайында**

Хей чылдарда ак сеткилдиг ажылы
дээш **«Тыва Республиканың алдарлыг
ажылдакчызы»** хүндүлүг атты тыпсыры
болза:

**Татьяна Михайловна Молоток-
ка** – Тыва Республиканың хамааты
камгалалының болгаш онза байдалдар
талазы-биле албанының материал-тех-
никтиг хандырылга болгаш курлавырлар
эргелелинин административтиг ажил-
агай килдизинин начальниги.

Корум-чурум болгаш хоойлу-дүрүм
сагыырының черектеринге амы-хууда
салышкыны, идепкейлиг хамааты туру-
жу дээш «Буян-Бадыргы» орденнин III-кү
черге-биле шаңнаары болза:

Хээлиг Ирбен-оолович Түлүштү
– Тыва Республиканың Дээди судунун
кеземче черектеринин талазы-биле Суд
коллегиасының даргазы.

**Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ**

Кызыл хоорай

2020 чылдың февраль 17 № 35

ХАДЫЫР ТАЙГАНЫҢ ЭДЭЭНГЕ

Өгбелеривистиң бурунгу байыр-
лалы чаа чылды уткаан Шагааны
Дус-Даг сумузуңда Торгалыгның
малчыннары Чозаның Согуна-Даа,
Хадыыр-Тайга эдээнде Чирик деп
черинге демдегеп эрттиргеннер.
Аалдың ээзи Артыш Натпит-оол
«Торгалыг» совхозка ажилдап чо-
раан кырган ада-иезинин кыштаан-
да мал-маганын кадарып турар
аныяк малчын.

«Торгалыг» КУБ-туң удуртукчузу Алек-
сей Донгак ажилдакчылары-биле малчын-
нарын хүндүлөп, чолукшуп, оюн-тоглааны
эрттиргени солун болган. Чайның изии,
кыштын соогу дивес кара даң бажындан
орай кезээге чедир мал азырап чоруур
малчыннарда Өвүр кожуунун чагырга
даргазы Аржаан Ооржак удуртукчулар-би-
ле кады белек-селектерни сөңөп четкен.

Аалга Шагаалап келген улуг назылыг-
лар Зоя Натпит-оол, Татьяна Монгуш,
Уран Куулар бүгү назынында мал соон-
дан кылаштап, онча-менди азырап,
шаандакы болгаш амгы үени деңнеп
чугаалажып, аныяктарга арга-сүмени
бергеннер. Ак-Кара-Суг, Чоза, Кара-

Даг, Ховужук, Улуг-Кадыгбайдан келген
малчыннар ойнап-хөгөп хүнзээн. Улуг-
лары аът эзертеп, хендирбе сый шаап,
тывызгыктажып, чинчи чажыржып ойнаан,
а чаштары дагдан чуңгулааннар.

Малчыннарны деткип, Дус-Даг суму-
зунун удуртулгазы, Культура бажыңының
артистери ыры-шоорун бараалгаткан.

База библиотека ажилдакчызы номнар,
солун-сеткүүлдү малчыннарда сонугар-
дып делгээн. Оон ыңай, эмчилер көдээ
ишчилерниң кадыкшылын хынап, арга-
сүмезин берип, эм-дом-биле дузазын
катканнар. Шагаа байырлалын эки уткуп,
ойнап-хөгөзүн солун болган.

Бистиң корр.

КЫЗЫЛДЫҢ АРАТ ШӨЛҮНГЕ

«Шагаа байыр моорлап келди, арат чонум чолукшуулу!»
дээн кыйгы-биле найысылалдың төвүнге байырлап-даа эг-
лээн. Арат шөлүңге Шагаа уткуп байырлаан чон каас-шеник
идик-хевин кеткен, өөрүшкү-маңнайлыг чыгып келген.

Кызыл хоорайның мэриясы биле Ал-
дан-Маадыр аттыг Национал музейинин
коллективи чыл санында ак өглерни
тиккеш, кара мүн, сүттүг шай болгаш
боова-боорзак-биле чыгып келген чонну

ашкарып-чемгерери чаңчыл
болган. Музейинин коллекти-
ви «Буга-шыдыраа» оюнну,
мэрияның ажилдакчылары
«Бардамнаар» мөөрейни ор-
ганизаастаан.

Тыва Үндезин
культура төвүнүн
ажылдакчылары
аът шалбалаары-
га, даш көдүрерин-
ге, тевектээринге
мөөрейни эрттир-
ген. Аът шалбала-
арына аңгы-аңгы
ко жуунардан
эрес-кашпагай эр-
лер адааннашкан.
Түнелинде бири
черни Тес-Хемден
Мөңгө Сагаачы, ий-
игизин Сүт-Хөлдөн
Арат Ондар, үшкү-
зүн Барыын-Хем-
чиктен Ай-Хаан Хо-
мушкуну алган.

Тевектээр мөөрейге киржи-
чилер саны дыка хөй болган.
Аңаа база-ла арга-дуржулга
херек. Эң-не хөй 68 санга чедир
Сайын-Белек Хуурак тепкен,
57-ни Эртине Донгак, 35-ти
Майдыр Донгак шыдапканнар.

Эң-не күштүг эр кижилерни илередир
мөөрейге мөге-шырак эрлер киришкен.
125 килограмм деңзиги дашты көдүргөш,
бир дугаар черни Өвүр оглу Оттук Норжу-
кай алган, ийигизи – мөге Сергелең Он-
дарда, үшкү черде Чаа-Хөлдөн Александр
Бышак-оол болган.

Кызылдың 11 дугаар уруглар садының
коллективи ажи-төлү-биле каттай шупту
тыва национал идик-хептиг байырлап
келгеннер. Чоокта чаа ук уруглар садында
немелде ясли бөлүү ажиттыгын, ынчан-
гаш үнүп келген Чаа чылда коллектив
хей-ады бедик көдүрлүүшкүннүг ажил-
дап эгелээн дээрзин эргелекчизи Оюмаа
Тюлюш дыңнатты.

Тываның Камбы-ламазы 7 кызыл
меңгилиг, Демир олуттуг, Ак Күске чылы
моорлап келген дээрзин чарлааш, улуг
йөрээл күзүзшкүннерни кылгаш, хей-аът
номун номчаан.

«12 чылдың эргилдезин кым баш-
таарыл?» деп театржыткан көргүзүгдө
кашпагай, кажар Күске шупту аң-меңни
тиилеп үнгенин көргүзүп турары дыка со-
лун. Культура ажилдакчыларының чараш
танцы-самы, ыры-шоору-биле байырлап
уламчылаан.

Алдынай АРАКЧАА.

ТАЙГА ЭДЭЭ ИШТИИ-ХЕМГЕ ШАГАА

Чурумалдыг Иштии-Хем сумузунга кожуун чергелиг Шагаа байырлалы эрттирер ээлчег бо чылын таварышкан.

Иштии-хемчилер (суму эвээш чурттакчылыг суурларнын санынче кирип турар, ында 624 чурттакчы база 141 өреге бар) амыдыралчы, кызымак чон. Кожа чыдар Шокар-Тайгазының кежи: анын-меңин аңнап, кат-тооруун, эм-оңттарын чыып, амыдырап, чорумал чонунга таңдызының кежин садып, өртөккө чедирип ап, ажи-төлүн школаже чүмнөп алырлар.

Кожуун чергелиг харысалгалыг — Шагаа байырлалын эрттирерде шупту албан-организациялар, төрөл-бөлүктөр демнежи алгаш, келген хөй чонну ашка-рып-чемгерип, тиелекчилерни деткичилеп, шаңнап, улуг үүлени бүдүргөннөр.

«Эң-не күштүг, эң-не мөге» деп даш көдүрөр мөөрейге Арыг-Бажындан 22 харлыг Октаргай Анай-оол 1-ги черни алган. Ол 80 кг, 125 кг, 135 кг улуг даштарны көдүргөн. 2-ги черде Ийи-Талдан Алдын-оол Монгуш 80 кг, 125 кг көдүргөн, 3-кү черни Хайыракан-дан Айзат Кыргыс алган.

«Часпас адар адыкчы мен». Ча адарынга эр улустан 1-ги черни Мурат Ховалыг, 2-ги черни Айдаш Шырап, 3-кү черни Сагаан Кызыл-оол, 4-кү черни Мурат Шарапи алган. Херээжен ча адыкчыларындан 1-ги черни Чинчи Монгуш, 2-ги черни Шыңгыраа Кыргыс, 3-кү черни Чимис Ондар,

4-кү черни Саглай Даржай алган. Хоочун ча адыкчылары Балчымай Баз-оол, Фаина Середар болганнар.

Баг тыртарынга 1-ги черни Ийи-Талдың демниг командасы, 2-ги черни Арыг-Узун командасы, 3-кү черни эйлиг-хемчилер алган.

Шагааның улуг мөгелер хурежинге ниитизи-биле 32 шыырак мөгелер хурешкен. Тыва Республиканың Начын мөгези Айдын Монгуш онагларын чииги-биле октааш, шүглүп үнгөн. Улуг-Хем кожуунун Начын мөгези Алдын-Херел Анай-оол үжүрлөшкөн. Арыскандан Байыр Сырбыкай, Торгалыгдан Сылдыс Узун-оол 3-4-тү үлөшкөн. «Чараш арга» деп тускай шаңналды Аяс Биче-оолга, «Чараш девиг» — Арслан Кызыл-оолга, «Эң аныяк мөге» — Сайын Түлүшке тывыскаан.

«Тыва хевим — чоргааралым» деп тыва хеп көрүлдөзү эң-не чараш мөөрей болду. Аңаа Эйлиг-Хемден Дамдыннарның өг-бүлөзүгө эннежир улус чок болган. Келир чылын кожуун Шагааның Эйлиг-Хем сумузу эрттирер кылдыр дамчыткан. Шагаалап келген чон иштии-хемчилерге өөрүп четтиргенин илередип, маргылдааларга идепкейлиг кижип, шаңнал-макталдарны ап, мага хандыр дыштанып алганын демдегледип, чугаалааннар.

Бистиң корр.

ТЕРЕ-ХӨЛДЕН МЕДЭЭЛЕР

Чырык экижээн

Тере-Хөл кожуунун девис-кээринде үш дизель-генератор ажилдап турар, ооң иштинде ийи дизель-генератор Кунгуртуг суурда, өскези — Балыктыг сумузунун Тал суурда, бир дизель-генератор курлавырда турар.

КХН «Дизель» ажилдакчылары 2019 чылда электри энергиясын ажыглааны дээш, ниити коммуналдыг чыылдаларның саны 940,0 муң рубль болган. Кунгуртуг суурнун электри шугумнарын чаартып, чаа трансформаторларны садып салырынга 5,7 млн. рубльди аңгылаан. Суурнун чыры үзүктөлиштин чок.

Кожуун чагыргазы Каргы болгаш Эми сумуларынга дизель-генераторларны садып, база үш км электри четкилерин шейерибиле чогуур ажилдарны эгелээн.

Чаа

бүдүрүлгө

Кожуунда алгы-кеш болбаазырадыр бүдүрүлгө чери

ажыттыган. Ону аныяк сайгарлыкчы Айдың Идам алгы-кеш болбаазырадырынга өөренип алгаш, чогуур документи холга ап, ажилдап эгелээн. Тускай станоктарны чээлиге алган. Кожуун чагыргазы ажилдаар оран-саваны аныяк сайгарлыкчыга аңгылап берип, деткээн. Кожуун чагыргазы ажил чоктар программазын таварыштыр чүс бежен муң рубльди камгалап берген.

Отчетту эки деп үнелээн

2019 чылда Тере-Хөл кожуун чагыргазының кылып чоруткан ажылының отчетдун чонга Дудуп Михаил аттыг культура төвүгө илеткээн. Хуралды чагырыкчы Алексей Чалан-оол ажыткан. Хуралга Шынаа сумузунун чагырыкчызы Аян Дудуп, кожуун баштыңы Буян Шырап, суму баштыңы Айдар Чигден киришкеннер. Кожуунун байдалын, бюджет күүселдезин чыылганнар дыңнаан. «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг», «Социал

картофель», хууда бажың тудуглары болгаш ооң ажылгалче киригенин, орук ажил-агыый, харылзаа, өөредилге, кадык камгалал, культурага хамаарыштыр чон санал-оналын берип, илеткелди эки деп үнелээн.

Тарыста сайгарлыкчылар ажилдай берген

Тере-Хөл кожуунда хууда сайгарлыкчылар колдуунда аш-чемни база оон-даа өске чоннун хереглел барааннарын боттарынга таарымчалыг өртөктөр-биле кожуунга эккеп турарының ачызында, чоннун амыдырал хандырылганы экижээн. 2019 чылда кожуунда бежен ийи хуу сайгарлыкчы бары демдеглеттинген. Эрткен 2018 чылга бодаарга, сайгарлыкчыларның саны немешкен. Кожуунда он бир магазин, бир автозаправка, ийи аптека, бир чомненир кафе, ийи

ЧОНГА АЪТ ДУГАЙЫНДА ЧУГААЛАКСАП ТУР МЕН

— Чыгып келген чонга аът дугайында чугаалаксап тур мен деп, чарлакчы Михаил Норбу, аъттар чарыжының аразында, аныяктарга тайылбыр кылды.

— Аътты финишче ыяап-ла кирир, хөөкүй халып кирип олурда кыдыынче тыртып аппаарга, хомудай бээр. Аътты хүндүлээр. Өртөк-үнезиниң дугайында база чугаалаксадым. «Чаа тывалар» дээривис акша-төгерикиг, шыдалдыг кижилер ады өлүп каарга: «Бо багай аът-дыр, хей аът-дыр, чарыштырарга маңнап шыдапас, ооң орнунга өске аътты садып эккээр чүвевисти» — дээр. Бир эвес бодунун кулун, безин чажындан өстүрүп алган кижилер болза, адын көргөш кээргеп, ыглап-даа турар кижилер бар-дыр ийин. Чарышка финишче кирип-ле чыдар болза, өстүргөн ээзи амырап турар. Ынчангаш, сөөлүндө-даа кирип келген аът болза, финишче черле кирири чугула, оолдар.

Шаг-төөгүдөн билирим болза, аъттың үнези мындыг чүве: 50-60 чылдарда Арысканга эртип турган Караш-Кула дээр аътты Өвүрдөн 7 чалыы-биле садыглажып аппаратан дээр, чалыы дээр — 1-2 харлыг молдургалар-дыр. Ол үеде чүгүрүк аъттарның өртээ ыңдыг турган. 70-80 чылдарда байза кирип турган адын кадарчылар садыглажырда бызаалыг инебиле алып боор чүве. Ол үеде улус анаа адын база орнажыр турган. «Чатка аътты» үргүлчү орнажыр турган, бурунгаартан келгенин соңгаар, соңгаартан келгенин бурунгаар талаже аай-дедир орнап алып турган. Билбес эвес силер, «чатка аът» дээр та каяа чораан, та канчаан оорлап эккелген, ынчангаш, ыңдыг малдарны орнажып алып турган.

Эки аъттар база оларнын

аразынга турар, ынчалза-даа чүгүрүк чатка аъттарны чүгле 2-ле өске ыңдыг малдарга орнап алып турган — чүгле чатка болганы дээш үнези ыңдыг.

Шаап болур аъттарны канчаар садыглажыр турганыл? Бир кижиниң чылгызынга баргаш — аныяк аътты шаап өөредип алырым ол, бээр сен бе — дээр — ийе, бээр мен, 2 баш-биле орнажыыл дээр. Ынчангаш, бо үеде бот-боттарывыс аравыста аъттарывыс канчаар садыглажып турарывысты база боданып көрүңер, аныяктар.

Аът чарыжының 4 салыг түннелдери.

Аныяк чоруктуг аъттардан Торгалыгдан Орлан Санчының

База-ла Торгалыгдан Байыр Доржунун шилги ады 2 дугаарында кирип келген. 3 дугаарында Аяс Домбааның кара ады, 4 дугаарында Торгалыгдан Шораан Данзырынмайның доруг ады, 5 дугаарында Иштии-Хемден Сыдым Оюнунун доруг ады кирип келген.

Улуг чоруктуг аъттардан Иштии-Хемден Буян Шойдактын доруг ады эртип келген, ооң соондан Сайлык Шойдактын доруг ады келген. 3 дугаарында Арыг-Узунден Вадим Салчактын доруг ады, Торгалыгдан Айдыс Домбааның доруг ады база Леонид Калын-оолдун бора ады 4-5 дугаарында кирип келген.

кара ады эрткен. Сукпактан Куулар Быйманың доруг ады ооң соондан кирип келген. Элегестен Василий Лодай-оолдун доруг ады, Ус-Элегестен Чалым Ооржактын калчан-доруг ады, Арыскандан Адыгжы Кууларның доруг ады шууштур кирип келген.

Аныяк чүгүрүк аъттардан Торгалыгдан Айдыс Домбааның калдар ады эртип келген.

Улуг чүгүрүк аъттарны 15 км салган. Байыр Доржунун доруг ады эртип келген, Юрий Мунзуктуң кара ады соондан келген. Сергей Санчының доруг ады 3 дугаарында, Адар Манзыркычының, Аким Кунгааның аъттары 4-5 дугаарында кирип келген.

С. КЫРГЫС.

Авторнун тырттырган чуруу.

Алдынчылар чигир-чимис үлээн

Культура төвүнүн даштынга чон шаңналдар алыры-биле чыгып турда, үш «Урал» машиналар Кызыл хоорайдан кээп доктааган. Тере-хөлчүлөр изиг-чем, сүттүг шай-биле аалчыларын уткаан. Шагаа уткуштур шупту мөөрейлерниң — тыва оюннарның маргылдааларын органиастаан: шыдыраа, даалы, тевек, хендир-бе сый шавары, баг тыртары дээш оон-даа өске. «Ойна» артелиниң даргазы, кожуунун депутаты Олег Дудко база оон-даа өске келген төлээлөр чонга чараш, ажыктыг, улуг өртөктиг белектерни тыппып, бичии чаштарга чигир-чимисти үлээн. Кунгуртуг чону изиг адыш часкаашкыннары-биле аалчыларын уткуушаан, четтиргенин илереткеннер.

Уран СОНАМ,

«Хүнчүгөш» уруглар садының кижизидикчи башкызы.

Тере-Хөл кожуун.

пекарня, тос пилорама, «Тарыс», «Бояй» аржааннарынга дыштаныр байдалдарны тургузары-биле ийи сайгарлыкчы ажилдап турар. Бир сайгарлыкчы балык болбаазырадыр садар ажилды хүлээнип алган.

"Шагааның хааны" — Экер Манчын

Арбаннар аразынга «Алдын Шагааның кадыны, хааны-2020» деп мөөрейге он ийи кижикчи киришкен. Мөөрей беш чадага эрткен. Түннелинде, херээженнер аразынга «Горный» арбанның чурттакчызы Уран Сонам дээди шаңналды ап, «Алдын Шагааның кадыны-2020» деп атты чаалап алган. Экер Манчын — «Алдын Шагааның хааны-2020» болуп шылгараан. Мөөрейни түңнөп үндүрери нарын болган. Шииткекчилер Татьяна Доржу, Серенмаа Хо-мушку, Юлия Чигден оларның шыңгы ажилының ачызында тиелекчилерни илереткен.

ШЫН—спорт

Февраль 20-25 хуннеринде “Херел” база “Сүбедей” спорт ордуларынга Шагааның улуг хүрежи, «Дайынчы акы-дунмалышкы» ниитилелиниң 25-ки Кубогу дээш элээди оолдар аразынга команда талазы-биле маргылдаазы, Шагаа хүнүнге тураскааткан 5 хардан 18 харга чедир оолдар аразынга хүреш маргылдаазы, кожууннар болгаш шеригжиткен яамылар, ниитилелдерден 8 шыырак командалар аразынга хоочун мөгелерниң хүрежи база дүрген ойнаар шыдыраага делегей чемпиону Сергей Карякин-биле ужуражылга болуп эрткен.

ХҮРЕШ

Шагааның тулган тиилекчи-зи дээш 94 мөгениң хүрежинге 5-8-ке чедир шыырак мөгелер аразынча Март-оол Доржукай (Өвүр), Мөргөн Монгуш (Танды), Айдың Монгуш (Улуг-Хем), Кайгал-оол Ондар (Сүт-Хөл) киргеннер. Ачыр-дачыр дүшкүрлүг дөрт мөгениң хүрежинге Чаан мөгө Эрес Кара-Сал Сүт-Хөлдүн мөгези Кара Алаңгыны хончу хүрежинге тиилээш, түңнел оюн-че кирген. Дараазында Эрзинден ийи Начын мөгениң хүрежинге Айдаш Саң-Хөө бодунуң эжи Баткар Баазаның октааш, түңнел хүрешче кирген. Тулган тиилекчи дээш хүрешке Эрес Кара-Сал хончу хүрежинге дидим, чараш хүрежип турган Айдаш Саң-Хөөнү октааш, шүглүп үнгөн. Тускай шаңналдарга дараазында мөгелер төлөптүг болганнар: Кежик Ооржак, Каң-Болат Куулар олар деткиччилер Айбек Монгуш база эмчи Руслан Ондарның 3-5 муң рубль деткимчезин алганнар. Чараш арга дээш Артыш Шалык, чараш девиг дээш Доржу Узак 5 муң рубльдиң деткимчезин алганнар. Айдаш Саң-Хөө чараш хүрежи дээш Эрзинниң депутады Вячеслав Нурзаттың 10 муң рубль деткимчезин алган.

Афганчыларның Кубогу дээш бо чылын 25 дугаар эртип турар хостуг хүреш маргылдаазынга кожууннардан килдер аайы-биле 11 мөгелерден тургустунган 16 шыырак дээн командалар киришкен. Бо маргылдааның кол сорулгазы — бичии оолдарның бодунуң бөлүү, командазы дээш туржур соруун, хей-аъдын көдүрери болуп турар. Ачыр-дачыр сегиржип алышкыннар соонда шыырак 4 команда илерзэн. Чартык финал оюнга Барыын-Хемчиктин командазы Кызыл кожуунуң командазын, Чөөн-Хемчиктин командазын, Чөөн-Хемчиктин командазын, Чөөн-Хемчиктин командазын ойнап алгаш, түңнел оюнга киржир эргени алганнар. 3-кү чер дээш

хүрешке Улуг-Хемниң командазы Кызыл кожуунуң командазын ойнап ал, шаңналдыг черже кирген. Кубокту чаалап алыры-биле бирги чер дээш хүрешке Барыын-Хемчиктин командазы Чөөн-Хемчиктин командазын 7:4 санга ажып, тиилекчи болганнар. Элээди оолдар аразынга 18

харга чедир 66 мөгелер хүрежинге Улуг-Хем кожуунуң мөгези Бады-Маадыр Самдан шүглүп үнгөн. Үжүүрүнге Кызыл кожуундан Болат Буянды төлөптүг болган. Үшкү черни Эрзин кожуундан Чазак Даргазының шаңналы дээш делегей чергелиг маргылдааның тиилекчизи Сендаюш Монгуш

ШАГАА БАЙЫРЛАЛЫНГА ТУРАСКААТКАН СПОРТЧУ МАРГЫЛДААЛАР

алган. Шыырак командалар хүрежинге ниитизи-биле 5-5 мөгелерлиг 8 команда киришкен. Түңнелинде, бирги черни 55 дугаар шериг даг-адыгы коман-дазы, ийиги черни «Мөңгүлек», үшкү черге Хей-ниитиниң айыыл чок чоруунуң яамызының ийи дугаар командазы төлөптүг болган. Кожууннардан Чөөн-Хемчик биле Өвүр 5, 6 дугаар черлерге киргеннер.

2020 катап тепкен

Тыва оюннарның тиилекчилери: тевек теверинге Барыын-Хемчик кожуундан эрткен чылгы Шагаа тиилекчизи Отчугаш Хомушкү басып теверинге 2020 катап тепкен, бо 2020 чылдың Шагаазын-га тураскааттым дээш, улаштыр теверин соксаткан. Ийиги черге Чөөн-Хемчиктен Кежик Грачев дөрт хевирге ниитизи-биле 484 катап тепкен. Үшкү черни Улуг-Хемден Эчис Коңгаржап дөрт хевирге 181 тевиг-биле алган.

Аргамчы-биле аът шалбалаарына эрткен чылгы чемпион Өвүрнүн Дус-Дагдан 30 харлыг Буян-Очур Тумат, ийиги черни Сүт-Хөлдөн 74 харлыг Үен-оол Ооржак,

үшкү черни Чөөн-Хемчиктен 14 харлыг Кендун Монгуш алганнар. Баг кагарына 2019 чылда Сенгел сумузунга Моолдун улуг мергеннериниң киржилге-биле урянхай ча адаарына тиилзэн Барыын-Хемчиктен Сылдыс Монгуш тиилекчи болган. Ийиги черни Кежик Успун, үшкү черни Айдың Хомушкү алганнар. Херэзженнер аразынга бирги черни Байлак Монгуш, ийиги черни Мамаа Күжүгет, үшкү черни Белек Санчайалганнар.

Эр улус аразынга хөл-шыдыраага 50 ойнакчылар аразында бирги черни эрткен чылгы тиилекчи Артыш Чүлдүм, ийиги черни Сылдыс Балчый-оол, үшкү черни Дамба-Доржу Түлүш үлешкеннер.

ШЫДЫРАА-ТИК

“Сүбедей” спорт ордузун-га шыдырааның дүрген ойнаар хевиринге делегей чемпиону Сергей Карякин бистиң Республиканың шыырак дээн 12 улуг база 16 бичии шыдыраачылары ниитизи-биле 28 ойнакчылар-биле ужуражылга оюнунга шуптузун уткан. Ниити сан 28 биле тик болуп, делегей чемпиону тиилзэн.

Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ.

28:0

Тываже аалдап келген шыдыраага делегей чемпиону Сергей Карякин-биле бистиң шыдыраачыларының оюну «Сүбедей» спорт ордузунга февраль 25-те, 2 шак ажыр уламчылааш, дүне 21 шакта төнгөн. Тываның адын камгалап үнгөн 28 шыдыраачыларның чаңгызы-даа чемпионну удупшыдаван. 1990 чылдың чайын алдарлыг Михаил Таль Тывага аалдап келгеш, 120 оюн эрттиргениниң соонда, бисче мындыг бедик деңнелдиг шыдыраачылар келбейн турган.

Бо удаада 30 харлыг, аныяк, дүрген шыдыраа ойнаарына делегей чемпионун бистиң Спорт яамызы (Субудай Монгуш), Шыдыраа федерациязы (Ренат Ооржак) болгаш Москва хоорайда бодунуң клиниказын ажыдып алган ажилдап чоруур чаңгыс чер-чурттуувус, спортсменнер эмнээр ортопед эмчи Темир Ондар бо эжин хууда чалалга-биле ескен-төрзөн чуртунга Шагаа ба-

гылдааларга киржир чайы чок, ынчалза-даа Россия деңнелинде эртип турар маргылдааларның

йырлалында эккелгени ол.

Тываның төөгүзүнде онзагай ужуражылга-дыр — деп, Тывада шыдыраага чаңгыс спорт мастери атты эдилеп чоруур Валерия Куулар чугаалады. Ол чажындан тура, сураглыг шыдыраачы, амгы үеде прокуратура шугумунда ажилдап турар болгаш мар-

дөрт дакпыр чемпиону болуп артпышаан.

«Кедизинде Тывага шыдыраа ордузу эвес-даа бол, аңгы Шыдыраа бажынын черле ажыдар болза эки, улуг маргылдаалар эрттирип, аалчылар чалап, шыырак шыдыраачылар-биле арга-

дуржулга солчулгазын алырда эки» — деп, Валерия Валерьевна чугаалады.

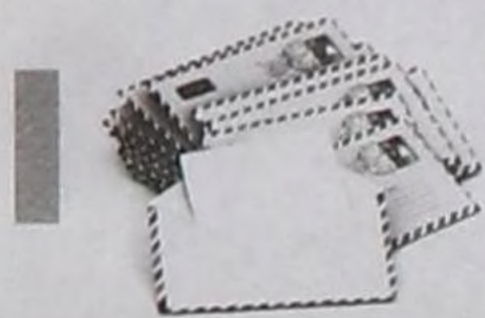
Чаңгыс деңнелге таптап турбас дээр болза, дидим-дидим буруңгаар базымнар кылып, асураглыг шыдыраачыларны чалап, солун оюннар эрттирер, ажы-төлүвүске өгбелерниң дамчыдып бергени угаан оюну — шыдырааны өөредип, угаан-медерелин сайзырадыры — кижизидилгениң

чугула угланышкыннарының бирээзи болур деп бодал-биле чөшпээрешпес арга чок.

Сураглыг чемпион Тываның күрүне университидиниң студентилери-биле ужуражып, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун холун тудуп, ооң ажылдаар кабинетинге чугаалажып четтигипкеш, дедир чанары-биле аъттаныпкан.

Саяна МОНГУШ.

«ШЫННЫҢ» почтазындан

Чагаалар аразындан

ТУРУШТУГ ЭЖИВИС

70 харлаан бистиң эргим чаңгыскурсчувус Чечекмаа Сааяга байыр чедирип, эживис дугайында бижикседивис. Чечекмаа Момбадак Каа-Хем кожууннуң Көк-Тей суурга төрүттүнген. Чажындан авазын чидиргеш, чаш дунмазы-биле ачазының азыралынга артканнар.

Кызылдың №2 ортумак школа-зын дооскаш, филология факультетинге өөренип кирген. Чечекмаа — бөлүктө эң-не хеймеривис, биче-жек, шевергин мага-боттуг, ырлаар, танчылаар, чаптанчыгаажы-чаңгы эживис. Ооң бергелерге торул-бас, ундаравас чаңын ынчан-на эскерген бис. Ол өөредилгеге кызымак, хей-ниитичи, олут орбас, шимченгир, сагыш-сеткили байлак кижик.

1972 чылда Чечекмаа Момбадак биология, химия башкызы Анатолий Баландаевич Саая-биле өг-бүлө тудуп чурттааннар. Аныяк башкыларны хуваалда езугаар Тес-Хем кожууннуң Кызыл-Чыраа школазынче ажилда-дып чоруткан. Тес-Хем кожууннуң комсомол райкомунга, Эркин кожууннуң партия райкомунуң херэзженер килдизинин даргазынга, Бай-Тайга кожууннуң партия райкомунуң 2-ги секретарынга, кожуун чагыргазының даргазының оралакчызынга дээш, өске-даа удуртулга ажилдарына ак сеткилдиг ажилдаан.

Бай-Тайга кожуунга ажилдап тургаш, Чечекмаа Саая «Мөңгүлек» чечен чогаал каттыжышкынынга идепкейлиг кижип турган. Ооң чогааткан шүлүктери республика солуннарына парлаттынып эгелээн. 2003 чылда Ч.А.Саая «Мөңгүн билзек» деп шүлүктөр чыындызын үндүргөн.

Чуртталгада ак биле кара, өөрүшкү биле муңгарал кады чорур дээр.

Ажыг-шүжүгтө таварышкан со-онда, 10 ажыг чылдар иштинде бажың-интернатта чурттап, Хо-очуннар чөвүлелинниң даргазы болуп ажилдап чоруур. «Бажың-интернат — хоочуннарга езулуг-ла буянын өргээ-дир. Ажаалда-те-жээлде-даа эки, чалгаараар-даа

чайывыс чок» — деп, Чечекмаа Акимовна сеткилинин ханызындан өөрүшкүзүн илередип олурар.

Ак сеткилдиг күш-ажылы дээш Кызыл хоорайның 100 чыл оюн таварыштыр юбилейлиг медаль-биле, Кызылдың хоочуннар бажың-интернадының чуртталгазынга идепкейлиг кижилгези дээш ТР-ниң хоочуннар эвилелинниң, ТР-ниң Дээди Хуралының хүндүлүг бижик-тери-биле, Ленинчи комсомолдун 100 чыл оюн таварыштыр хөрөк демдээ-биле шаңнаткан. Тываның херэзженер шимчээшкенинниң идепкейлиг кижикчизи Ирина Шекпер-ооловна Очур Россия биле Тываның демнежилгезинин 100 чыл оюнга уткуштур «Азия төвүнүн херэ-эженери» деп номну 2017 чылда үндүргеш, Чечекмаа Акимовна Сааяның адын база кириген.

Бистер чуртталгага ынак, быжыг тура-соруктуг, эргим эживис Чечекмаа Акимовнага чоргаарланып чоруур бис. Юбилейин уткуштур аңаа эрес-омак чаңын салбайн, узун назылыг, удаа чыргалдыг болурун күзедивис.

Ольга Салчак, Сайдаш Оор-
жак, Светлана
Аракчаа, Роза Хертек.

АҢЧЫ ӨГБЕ

Бо бүгү солун чугааларны алдарлыг малчын, аңчы бажам Андрей Байкараевич Содунам база алдар-аттыг тебе кадарчызы, малчын Опаа Байкараевич Тас-оол катым олардан дыңнап, сактып алганым-биле бижип орамым бо.

Кызыл кожууннуң Баян-Кол девискээринге Деңгелиг Байкара деп аңчы ирей чурттап чораан чүве-дир. Алыс боду аажок топтук-томаанныг. Мээң уругларымның авазының кырган-ачазы азы улуг кат-иёмниң ачазы-дыр ийин. Думчуунуң кыры керттик кижик, бичии оол турда соңгу ачазы чүген суг-луу-биле каккан деп, өөм ишти чугаалап орап чүве ийин.

Элээди назынында Деңгелиг Байкара аңчы Би-Хемниң Туннуг бажы ол ынчаар чурттап чорааш, аңнап, хаактап (лыжалап) өөренип алган. Өөктүң Кара-Бачыылай деп кулак бай орус изиг чайына оолдун ада-иезинге шай-таакпы, бараан-сараан эккеп бергеш, кыжын хар чааптарга, аңнаарда огуларны алыр мен деп чугаалап каар. Кыжын хар кылыннадыр чааптарга, ша-нактыг аъттыг келгеш, оолду турлаанче аппаар. Ол орус бир аңмаарын ажыдарга — аъш-чем, өске аңмаарын ажы-дарга, идик-хеп, хаактар боор. Оон соонда чүү боор, бир орус эр эдертип бергеш, ша-нак-тыг аъттарга олурткаш, Саян эдзэнге эккеп каар. Чылыдыр чиигедир кеттингеш, хапка хүнезинни өйлеп чүктээш, хаактарны кеткеш, тайгаже аңнап чоруптарлар ышкыжыл. Баштайгы хүннерде сыынның изин истеп, көрүп алырлар. Оларның соондан ша-нактыг аъттарлыг улузу чедип кээр-лер. Олар келген дораан сыра ыяштарны ужургааш, дүн дүжүп кээрге, улуг одагны кыпсып,

ужудуп үндүрүптерлер. Ийи эрниң идик-хевин солуй ке-диргеш, ашкарып-чемгергеш, ша-нак кырынга чыттыргаш, одагны отчудур чүшкүрүп-ле турар. Аңчы эрлер-даа чүү боор, ша-нак кырынга удуп, одагга ооргаланып хонгаш, даң караңгысында тура ха-лышкаш, чемненгеш, идик-хевин, хаактарын кеткеш, сыыннарны улаштыр истеп чоруптарлар.

Кады чоруп турар эжи кон-чуг-даа улуг-чаагай орус дээр. Ак черге азы дөштү өрү мур-нап чоруп каар. Тыва эрин даянгыш чок халыыр кижик бооп-тур. Бедик черге арай деп-ле үнүп кээрге, эжи ку-дургайлап бар чоруур. Эриң-даа чүү боор, күдүйүпкеш, кудургайны куду сыыладып-ла бадар. Будуктуг ыяштар та-варжырга, хаагының кырынга чыда каапкаш, будуктарның адаа-биле эрте халыткаш, дораан-на тура халып кээр. Орус эжи ийи даянгыыжын катый туткаш, ийи буттарының аразынче суп, чавыдактапкеш, оларны черге сөөртүндүрүп, оожум бадар ышкыжыл. Тыва эр ооң чаны-биле чүгле сыг деп каар.

Алды-чеди хонук ынчаар истеп чорда, сыынның бара-аны көстүп кээр. Кончуг улуг харга кай баар дээр ийик силер, могап-шылап, шак турупкан боор. Сыыннарның карактары кылайгылай берги-лээн, хөөкүйлер хар кырында чыдарлар. Оон ам чүү боор, чоокшулап келгеш, оларның

мыйыстарынче аргамчылар кирип октааш, ыяшка баглап каар. Сыыннарның чанынче чоокшулавайн, одаг салып, чаңчыктырып, ийи-үш-даа хонар-дырлар. Оларның со-ондан ша-нактыг аъттарлыг улузу кээрге, сыыннарны хүлээткеш, Өөкче чоруптар-лар.

Содунам Андрей бажамның, Кара-Уруг кат-иёмниң УАЗ маркалыг маши-назын мунуп, чоруун кылып берип, соңгаар ажып чорааш, Саян кырынга машинаны до-ктаадыптарымга, хүн үнер чүкте дүдүскетке көстүп турар адыр-дагыр баштарлыг улуг тайгаже катым Андрей Байка-раевич айткаш:

— Бистиң улуг аңчы өгбевис Деңгелиг Байкара ашактың аңнап чораан тайга-зы Эргек-Дыргак ол ышкыжыл, күдээ — деп чугаалажык. — Бо тайгага аңнап чоруп тур-гаш, кончуг кадыр туругдан аңдарлып барып дүжер часкан чери база бар.

Амгы үеде ол тайганы Ер-гаки деп орусчудур адай бер-ген.

Сөөлүнде кат-иём:

— Амгы шагда болза, бистиң өгбевис хаактаар, дагдан чуңгулап бадар, кончуг спортчу кижик-дир ийин але. Бистиң аймактың оолдарында ону дөзеп, хаактаар болган оолдар чок. Чогуу аңнаар оолдар эңмежок-ла болгай. Хөөкүй назылап кырааш, аа-рып-аржывайн-даа, 86 хар-лында бистиң бажыңывыска чок апарган — деп, чугаалап олурар болгай.

Аңчыларның ужурал-дарының дугайында ам-даа төөгүп бээр мен.

Пётр НАЙЖАП.

Баян-Кол суур.

АЛЕКСАНДР ДАРЖАЙГА ТУРАСКААЛ САМБЫРА

Тыванын Улустуң чогаал-чызы Александр Даржай Кызыл хоорайның Ленин кудумчузунда № 45 бажыңга үр чылдарда чурттап, ажы-төлүн өстүрүп, чогаалдарының хей кезиин бижип чораан. Кай-гамчыктыг салым-чаянныг чогаалчының тураскаал сам-быразын дүүн, февраль 26-да, бо бажыңның ханазында ажиткан. Ооң байырлыг езу-лалынга Тываның чогаалчы-лары, тыва дыл болгаш чогаал башкылары, чечен чогаал шинчилекчилери эртемденер, чечен чогаалга хандыкшыл-дыглар, күрүне болгаш хей-ниити организацияларының төлээлери чыылган.

Улустуң чогаалчызынга ту-раскаал самбыра ажыдышкы-нын филология эртемнериниң доктору, Алдан-Маадыр аттыг национал музейниң директору

Каадыр-оол Бичелдей чарлааш:

— Александр Даржайның ат-алдары амгы үеде кайда-даа бил-дингир, ооң алдын чогаалдарын келир үениң салгалдары номчуп, сактып чорзун дээш, бо самбы-раны ажиткан — деп чугаалаан.

Тыва улустуң төрзөн дылын келир үениң салгалдарына кам-галап арттырар дээш Александр Даржайның кылып чоруткан төөгү ужур-дузалыг хей-ниити ажылдарын ТР-ниң Хей-ниити палатазының даргазы Анато-лий Дамба-Хуурак демдеглээш, чогуу-на бо чогаалчының сана-лы-биле ноябрь 1-ни Тыва дыл хүнү кылдыр Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол бодунуң Чар-лыы-биле доктаатканын чугаа-лаан.

Александр Даржайның сүүзүнүг чогаалдары тыва чоннуң национал эртинези бооп артып каарын Тываның Чогаал-

чылар эвилелинниң баштаар чериниң даргазы Чылгычы Ондар бодунуң чугаазына демдеглээн.

Александр Даржайның уруг-дарының авазы Мария Доңаковна Даржай чогаалчының чевээнде тураскаалын тургуза-рынга болгаш чурттап чораан бажыңыга тураскаал самбыра-ны ажыдарына чоннуң дузазы дээш өөрүшкүзүн илереткеш, ту-раскаал самбыраны ажыдарына хууда дузазы дээш Каадыр-оол Бичелдейге улуу-биле өөрүп четтиргенин илереткен.

Александр Даржайга тураска-ал самбыраны шыпкан ак торгу көжегени байырлы-биле ажит-кан соонда чогаалчының салым-чаянныг мөгейикчилери ооң баарына чуруктарга тырттырып алганнар.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

Даян Дансюрюннуң тырт-тырган чуруу.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

Медицинский центр «Айдыс» - это многопрофильная клиника для взрослых и детей по инфектологии, гепатологии и гастроэнтерологии.

Перечень услуг:

1. Прием докторов высших квалификационных категорий по следующим специальностям:

• Гастроэнтерология; Пульмонология; Терапия; Педиатрия; Инфекционные болезни; Аллергология; Иммунология

2. Дуоденальное зондирование с анализом содержимого

3. Зондирование желудка

4. Ведение лекарственных препаратов с помощью клизмы

5. Введение лекарственного препарата внутримышечно

6. Внутривенная инъекция

7. Промывание желудка

8. Постановка очистительной клизмы

Также сотрудничаем с организациями.

Адрес: г. Кызыл, ул. Красноармейская, д.178.

Телефон: 8-923-262-3366

Реклама. ООО «Медицинский центр «Айдыс» ОГРН 1181719001221

ИМЕЮТСЯ ПРОТИВОПОКАЗАНИЯ. НЕОБХОДИМА КОНСУЛЬТАЦИЯ СПЕЦИАЛИСТА

ИЗВЕЩЕНИЕ

Администрация Каа-Хемского района Республики Тыва информирует о предоставлении главе крестьянского (фермерского) хозяйства в аренду земельный участок из категории земель сельскохозяйственного назначения, находящийся по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Бурен-Бай-Хаак, местечко «Сидир», с разрешенным использованием животноводства, общей площадью 851752 кв. м.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская, д. 143 с понедельника по четверг с 9.00 часов до 15.00 часов в администрации Каа-Хемского района.

Главный специалист отдела по управлению имуществом и земельным ресурсам, строительству и контролю Олет А.А.

Бистиң ынак ачавыс, кырган-ачавыс **Сүге-Маадыр Чамдал-ович САГААЧЫНЫ** сөөлгү орунче үдежип, материалдыг болгаш моральдыг дуза катканы дээш, Мөрен школазының коллективинге, өөреникчилеринге, чангыскурсчуларына, эш-өөрүнге, дуңмаларына, чээннеринге, кензэттеринге, төрелдеривиске, кудаларывыска, ажы-төлүнүң эш-өөрүнге, Тыва Республиканың Экономика болгаш Тудуг яамаларының коллективтеринге, Кызылдың дугаары 10 Сбербанк килдизинге, Силер бүгүдөң буянныг сеткилиңерге улуу-биле четтиргенивисти илередип, мөгөйдивис.

Өөнүң ишти, уруглары, уйнуктарындан.

КИЖИ БҮРҮЗҮ ШИЛИЛГЕНИ БОДУ КЫЛЫР

Чүнү политика деп санаарлы? Чок-чок, бо айтырыгны силерге-даа салыр диведим, хүндүлүг номчукчу. Айтырыг бир талазында, дыка бөдүүн дег. Маңаа угаанныг сөстүктөрдөн азы интернетте википедиядан бүгүдөң билингир тайылбыр кирип турбас-тыр. Ынчалза-даа!.. Аанакыйның политиказы моон-на эгелей бээр. Кандыг амдан кирип каан политика мурнай ажыттынып кээр дээр дээр аан. Кижиги бүрүзү бодунуң шаа-биле, билири-биле шилиир-ле харын.

Бир эвес силер, хүндүлүг номчукчу, ном алгаш, ону шылырады ажыткылаар болзуңарза, мында бир политика. Бир эвес телефон-смартфонуңарда «википедия» дилеп эгелээр болзуңарза, силерниң билиңерниң деңгелиңиз политиказы-дыр. Саазын кырында ном силерниң билиңерни чайгаар бедидер, а «интернет ному» билиңерге немере бербейн турар

деп чүвени билер боор силер. «Телефонда ном» силерни мугулайландырып турар дээр болзумза, силер-ле мени кыжырып, «караңгы угбай» деп сөглөңип-ле эгелээр болгай силер.

Че-че, өскээр бардывысшыкаш. Ам бо чылын 95 чылдаар «Шын» солуну силерниң холуңарда. Келир чылын 100 чылдаар Тыва Арат Республикадан «Шын» солун чүгүле 4 хар бичии болуп турар. Амгы үеде тыва кижиги кымга, чүгө чоргаарланып болурул? Бир эвес хойнунда телефон-смартфонуңа болза, база бир эске политика. Бир эвес эвээш санныг мээң чонум таптыг-ла 99 чыл бурунгаар хамаарышпас хостуг эргелиг ТАР күрүнөзүн тургузуп алганыңа чоргаарланыр болза — сыр эске политика.

Кымга, чүгө чоргаарланырын кижиги бүрүзү боду шилип алыр. Ол база политика.

Алла ДӨНГҮР-ООЛ.

Кызыл хоорай.

АЛТАЙЛАР ЧАГА БАЙРАМНЫ ДЕМДЕГЛЭЭННЕР

Алтай Республиканың чону база Чага Байрам (Шагаа) байырлалын чыл санында эрттирип чаңчыга бергеннер. Горно-Алтайск хоорайның төвүңгө байырлалдың оюн-тоглаазына 3 муң хире чон чыгып, демдеглээн. Национал идик-хептиг алтайлар, оларның делгелгеде аъш-чеми Чага Байрам байырлалын улам-на аян-шинчи кирип, каастап турган.

Шагның чаа эргилдизин уткаан чонга Алтай Республиканың даргазы Олег Хорохордин байыр чедирип, чылыг сөстөрүни чугаалаан. Чаңчыл езугаар Тугай дагның кырынче үнүп, саң салгаш, чалбарып, тейлээннер.

— Чага Байрам — алтай чоннуң езу-чаңчылдарын кадагалап арттырып алган онза байырлалдарының бирээзи. «Россияның национал болушкуннары» деп күрүне деңгелдиг байырлалывыс ам үш дугаар чыл эртип турар. Республикавыста аңгы-аңгы национал чонувуска тайбыңы, эп-найыралды күзедим — деп, Алтай Республиканың даргазы демдеглээш, алтай дылга «Аржаан суглуг Алтайым, амыр-тайбың турзун...!» деп йөрээп, чалбарган. Оон-даа өске удуртукчулардан байыр чедирешкиннери улам-чылап турган.

Шагаа айында Горно-Алтайск хоорайда «Ак-Буркан» сарыг шажын организациясында Арам Кыпчаков башкы баштаан ламалар чонга номналдарны номчуп келген. Оларның сарыг шажыга бедик сүзүглелдиги, Төрзөн чуртунга бердингени моон-на көскү болган. Оон ыңай, Даг-Алтайның Кош-Агач, Онгудай, Усть-Канск районнарында, Майма суурнуң чурттакчыларының база Чага Байрам байырлалын демдеглээни солун. Горно-Алтайск хоорайга байырлал үзүндө ыры-кожаң чаңгыланып, оюн-тоглаа үзүлбээн.

Ася ТҮЛҮШ белеткээн.

солуннун сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Үндүрүлгениң тиражы: 3679 кезек

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар
В.Э. Чанзан.
Редактор А.В. Хомушку.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адреси:
667000, Тыва Республика
Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Редактор — 2-01-35.

Солун чыскаакчылары:
С.Н. Монгуш, Ч.Н. Мачык. — 2-17-94
Корректорлар: В.О. Куулар, Ч. О. Саая — 2-17-94

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүзээн. Херечилелдин дугаары — ПИ №ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» АН-ге парлаан. (Индекс: 667000. Тыва Республика, Кызыл, Шетинкин болгаш Краченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшлейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар. Чагыдылга индекси: хуу кижилерге — П6855, организацияларга — П6860. Солун неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама. Номери парлагаже дугаары: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00. Солун келбейн барганда, 2-11-52 телефонче долгаар.